

Venner og fjender omkring Østersøen – de dansk-vendiske forbindelser i vikingetid og tidlig middelalder.

Et arkæologisk forsknings- og formidlingsprojekt inden for Storstrøms Amt af projektleder Anna-Elisabeth Jensen.

RESUME

De arkæologiske institutioner i Storstrøms Amt fik som udklang på Kulturregionsforsøget 1996-1999 mulighed for at gennemføre et fælles forsknings- og formidlingsprojekt, der fokuserer på museernes kildemateriale til vikingetid og tidlig middelalder. Projektet har i løbet af 2000 foretaget en gennemgang og registrering af genstandsmateriale fra tiden mellem ca. 700 og ca. 1250 på de arkæologiske museer i Storstrøms Amt. Fra 2001 og i årene frem formidles resultaterne til læg og lærer gennem en kulturlandskabsfolder, mini-vandrestillinger med kopier af lerkar, der gerne må berøres, undervisningsmateriale til gymnasieskolen, udbygning af web-stedet under www.aabne-samlinger.dk publikationer, udstillinger etc.

Projektet blev i 2000 ledet af en styregruppe med repræsentanter fra de arkæologiske institutioner i Storstrøms Amt, Palle Birk Hansen fra Næstved Museum (formand), Dorthe Wille-Jørgensen fra Sydsjællands Museum, Thomas W. Lassen fra Lolland-Falsters Stiftsmuseum samt Leif Plith Lauritsen fra Middelaldercentret. Arkæologiudvalget frikøbte museumsinspektør Anna-Elisabeth Jensen fra Museet Falsters Minder som projektleder i et år fra februar 2000. Næstved Museum administrerede projektet og Middelaldercentret stillede kontorplads til rådighed for projektet. Desuden har en række eksperter i ind- og udland fungeret som en uformel konsulentgruppe for projektet. Samarbejdet med konsulentgruppen blev udmøntet i et fagligt arbejdsseminar i september 2000. Indlæggene fremlægges på skrift inden udgangen af 2001.

Projektet videreføres i 2001 under Nationalmuseets Marinarkæologiske Forskningscenters satsningsområde Søfart og samfund i jernalder, vikingetid og middelalder.

Med henblik på udvikling af undervisningsmateriale i forbindelse med projektet var der fra starten af projektet kontakter til Amtscetret for undervisning, hvor Amtscetlereder Niels Schou hurtigt kom til at indgå som bisidder i styregruppen, i praksis deltog også Amtscetrets konsulent for gymnasieskolerne Anne-Mette Bach i en række af styregruppens møder. Undervejs i forløbet kobledes museumsformidler Charlotte Ring, Næstved Museum på som ansvarlig for formidling overfor folkeskolen.

Projektet har fra starten haft mulighed for at indtænke digital formidling og kunne derfor mellem jul og nytår 2000 offentliggøre et omfattende web-sted under museernes fælles portal www.aabne-samlinger.dk

Projektforløb: 7.februar 2000 - 28. februar 2001.

Var de venner eller fjender?

I løbet af projektet er tilvejebragt en database over lokaliteter inden for Storstrøms Amt, der kan henføres til perioden mellem 700 og 1200. Lokaliteterne er dels registreret i museernes arkiver, dels i Det kulturhistoriske Centralregister på Nationalmuseet og endelig er en upubliceret registrering af middelalderlige fund og fortidsminder til brug for amtets fredningsplanlægning i 1982 benyttet som kilde. Ud fra denne samlede database over lokaliteter, der kunne knyttes til perioden 700-1250 blev genstandsmaterialet fra lokaliteterne gennemgået og oplysninger herom lagret i databasen sammen med digitale fotooptagelser af keramik fra lokaliteterne.

Det er med databasen muligt at skildre forskellige religiøse, sociale og etniske grupper igennem de arkæologiske fund inden for Storstrøms amt.

Det er dog ikke umiddelbart muligt at skelne entydigt mellem slavisk og dansk, fordi der nord og syd for Østersøen er fokuseret på forskellige fundgrupper. Syd for Østersøen er der fortrinsvist kendskab til den befæstede bebyggelse, mens der heroppe fortrinsvist er undersøgt ubefæstet bebyggelse. Af sproget på runestenene fremgår at brug af runer tydeligvis er begrænset til den skandinaviske befolkning,. Samtidig er der uden al tvivl et indslag af slaviske stednavne på Lolland, Falster og Møn. Forskellige smykketyper og andet personligt udstyr som f.eks. skålformede spænder og knivskedebeslag af tyndt bronzeblik kan også anses for at være karakteristisk for henholdsvis skandinaver og slaver. Men genstande af ædelmetal er også genbrugt som råmetal. Ituklippet er genstandene benyttet som betalingsmidler over store områder. Tilstedeværelsen af et enkelt smykke af den ene eller anden form kan derfor ikke automatisk tages som udtryk for tilstedeværelsen af en bestemt etnisk gruppe. Inden for Storstrøms Amt mangler der undersøgelser af gravpladser, hvor det er muligt at få et indblik i en hel landsbys personlige udstyr og dermed få mulighed for diskutere befolkningens etniske sammensætning.

Til venstre runestenen på Tillitse kirkegård.

Til højre vikingeborgen Trelleborg ved Slagelse.

De arkæologiske fund viser, at Lolland-Falster og Møn har været befolket i hele perioden fra 700-1200, mens der muligvis er områder på det sydlige Sjælland, der har været mere eller mindre ubefolket med store skovområder i begyndelsen af perioden. De tætliggende sognekirker viser dog, at allerede i ældre middelalder var hele området bebygget. Her er der ikke nødvendigvis tale om en indvandring, men måske blot en befolkningsforøgelse og spredning. De slaviske stednavne derimod findes i områder, hvor der også er spor efter ældre bebyggelse, der er derfor ikke tale om en indvandring til et mennesketomt område, men enten en erobring eller en politisk eller økonomisk aftale om slavisk ejendomsforhold til en række områder.

Rekonstrueret slavisk bebyggelse ved Gross Raden i Mecklenborg

Alt i alt passer de arkæologiske fund fra Storstrøms Amt med den nuancering som flere og flere arkæologer, historikere, stednavneforskere og numismatikere generelt anlægger på en beskrivelse af forholdene mellem forhistorisk og historisk tid i ind- og udland.

Under alle omstændigheder var der til stadighed tæt kontakt tværs over Østersøen i vikingetid og tidlig middelalder, og beboerne syd og nord for Østersøen var skiftevis både venner og fjender. I flere tilfælde var de sandsynligvis endda indgiftet i hinandens familier, om noget et eksempel på en integration der lykkedes.

Formidling

Amtscentret for Undervisning

Det konstruktive samarbejde med Amtsentret for Undervisning fortsætter i 2001-2002 med udviklingen af et undervisningsmateriale for Gymnasieskolen. I første omgang har PAU (Pædagogisk ArbejdsUdvalg) bevilliget midler til udvikling af materiale, der tager udgangspunkt i kulturlandskabet omkring det enkelte gymnasium og i faktaoplysninger om emnet og perioden.

Trykte artikler

Allerede før projektet var kommet endeligt fra start deltog størstedelen af styregruppen i et seminar om Venderne og Danmark på Syddansk Universitet i Odense i december 1999. Efterfølgende er en projektpresentation trykt i publikationen fra seminaret: Venderne og Danmark. Odense Universitet 2000. Udover Odense-publikationen er projektet beskrevet på tryk i Nyt fra Næstved Museum forår 2000, Årbog for Lolland-Falsters Historiske Samfund 2000 og i Kulturstrømmen januar-februar 2001.

Foredrag mv.

I løbet af 2000 og de første måneder af 2001 har projektlederen afholdt 16 foredrag og mundtlige fremlæggelser for forskellige interessegrupper, inden- og udenfor de deltagende institutioners regi.

Web-sted under www.aabne-samlinger.dk

Allerede fra starten var det tanken at præsentere projektets resultater så bredt som muligt til børn og voksne. Dette afspejles af præsentationen på Internettet på www.aabne-samlinger.dk/venderprojekt/index.htm. Her aktiveredes som nævnt ovenfor mellem jul og nytår 2000 en lang række sider med tekster, illustrationer og henvisninger. Regionalen, Danmarks Radio i Næstved bragte et indslag torsdag d. 28. december 2000 og allerede den 3. januar modtog projektet de første digitale billeder af lerkarskår fra en net-surfer. Der er siden da lagt links til vort web-sted fra en lang række andre hjemmesider.

Kulturlandskabsfolder

Ligeledes fra projektets start var det tanken, at det indsamlede materiale skulle kunne bruges som udgangspunkt for ture i kulturlandskabet. Ved projektets afslutning foreligger derfor en professionelt illustreret folder til hele Storstrøms Amt. Foldermaterialet vil blive stillet til rådighed for Turistorganisationerne i området.

Vandreudstilling

Det statslige initiativ til belysning af dansk identitet i fortid, fremtid og nutid, Herfra min verden går..... ansøgte om midler til brug for en vandreudstilling om pottemagerhåndværket i vikingetid og tidlig middelalder 1. november 2000, men gav afslag. I stedet er illustrationsmaterialet fra folderen planlagt anvendt til en lille vandreudstilling til skoler og biblioteker, der præsenterer østersøkeramik. Keramikken præsenteres blandt andet gennem rekonstruktioner af forskellige lerkar fra Lolland, Falster, Møn og Sydsjælland. Rekonstruktionerne må i modsætning til originale museumsgenstande gerne berøres. Illustrationerne er udført af Charlotte Clante. Keramikken er udformet af Rosette Hymøller.

Presseomtale:

Udover presseomtalen i forbindelse med præsentationen af web-stedet, har de fleste foredrag medført foromtaler i de lokale småblade. Derudover har der været artikler i Lolland-Falsters Folketidende i forbindelse med projektets start og med afholdelsen af seminaret i Stubbekøbing i september 2000.

Katalogisering af fund

Fundkataloget foreligger brændt på Cd, der til enhver tid kan mangfoldiggøres til interesserede, databasen er gennem indtastning af UTM koordinater forberedt for viderebearbejdning i et Geografisk Informations System som MapInfo, således at data kan gøres tilgængelige via såvel det digitale Danmarkskort som via Informationer på Landkort under Amtet for Alle på Storstrøms Amts hjemmeside. Kataloget indeholder oplysninger om landbebyggelse, byer og handelspladser, borge og befæstede anlæg, runesten, slaviske stednavne, skattefund, møntfund, gravpladser og kirkegårde, spærringer, havne og broanlæg samt bavnehøje.

Keramik

Inden for projektets rammer var det muligt at foretage en ekstensiv registrering og fotografering af genstande (med hovedvægten lagt på keramik) fra alle lokaliteter med daterbare kombinationsfund fra sikker kontekst i alt ca. 90 lokaliteter. Alt i alt kan næsten 2000 fotos knyttes an til lokalitetsdatabasen. Alle foto er lagret med stednavn eller med museumsakronym og genstands- eller sagsnummer som referencer. Også disse digitale fotos vil kunne gøres tilgængelige via Cd-rom og via aabne-samlinger. Dog er optagelserne primært foretaget med henblik på registrering af ornamentelementer og som oversigt over forskellige keramikinventarer og de er derfor ikke egnede til publikation uden redigering.

Bundmærker og karfremstilling

Inden for projektets rammer er foretaget en katalogisering over bundmærker og andre finurligheder ved bundskårene, der i årene fremover kan bruges til sammenligninger med tilsvarende danske, tyske og svenske. Fremstillingsteknikker og råmateriale er undervejs i projektet gennemdiskuteret med keramikeren Rosette Hymøller, der også har rekonstrueret en række lerkar fra forskellige vikingetids- og tidlig middelalder lokaliteter i Storstrøms Amt.

Proveniens

I samarbejde med Kaare Lund Rasmussen fra Nationalmuseets Naturvidenskabelige Undersøgelser er det lykkedes at få målt magnetisk susceptibilitet for 120 keramik- og lerprøver fra udvalgte lokaliteter fra Storstrøms Amt med henblik på proveniensbestemmelse af bestemte lerkar. Undervejs

i samarbejdet er det lykkedes at skaffe kontakter til keramiklaboratoriet i Lund, og forskningsprojekter i Slesvig/Holsten, Mecklenborg/Forpommern og i Polen, således at vort keramikmateriale kan sammenlignes med fund fra andre lokaliteter rundt om Østersøen. Målingerne på prøverne er afsluttet, men analysen pågår. Resultaterne vil til sin tid blive publiceret internationalt i et samarbejde mellem de deltagende institutioner.

Forskning og regionalisering

Østersønetværk

Projektlederen har deltaget i såvel nationale som internationale konferencer og arbejds møder i løbet af projektåret, således at arkæologerne fra institutionerne i Storstrøms Amt ved årets udløb har en lang række formelle og uformelle samarbejdsaftaler på kryds og tværs af Østersøen. Udover et naturligt samarbejde med en lang række nabomuseer på Sjælland, Fyn og i Jylland gælder det universiteter i Tyskland (Kiel, Greifswald og Leipzig), i Polen (Szczecin), i Danmark (Århus, København og Odense) samt i Sverige (Lund og Stockholm). Desuden er der formelle og uformelle kontakter til Archäologisches Landesmuseum Mecklenburg-Vorpommern i Lübstorf, Freilicht Museum Gross Raden, C-14 laboratoriet ved Nationalmuseets Naturvidenskabelige undersøgelser og Nationalmuseets Marinarkæologiske Forskningscenter i Roskilde.

Unikke bevaringsforhold for knoglemateriale

Der blev i løbet af projektperioden taget kontakt til Arkæosteologisk afdeling ved Stockholms Universitet for om muligt at inddrage studenter i analyser af knogleinventarer fra den kalkrige jordbund på Sydsjælland og Sydhavsøerne med de særdeles gode bevaringsforhold for knogler. I september 2001 påbegynder en student ved Universitetet i Stockholm analyse af knoglematerialet fra Vester Egesborg.

Prospekteringskampagne og monografiserie

Etableringen af en regional keramikronologi forudsætter dels publicering af gammelt materiale, dels fremdragelse af nyt. De arkæologiske institutioner i Storstrøms Amt påtænker derfor dels publicering af ældre og nyere undersøgelser i en monografiserie, dels en koordineret og målrettet prospekterings- og udgravningskampagne

- Monografiserien skal koncentreres om materialefremlæggelse med hovedvægt på keramikronologi, men også på resurseudnyttelse i forbindelse med f.eks. keramik- og tekstilfremstilling. Monografierne skal dels være enkeltpublikationer af museernes nyeste undersøgelser med udgraveren og det ansvarshavende museum som forfattere, dels være opsamlings publikationer af ældre undersøgelser med det igangværende projekts deltagere som forfattere efter aftale med det ansvarshavende museum.
- Prospekterings- og udgravningskampagnen skal koncentreres inden for en række kerneområder med og uden slaviske stednavne, med og uden ledingshavne, med og uden forsvarsanlæg, med og uden ladepladser. Umiddelbart kan peges på: Aastrup og Maglebrænde sogne, Vålse og Kippinge sogne, Vejleby, Landet og Gloeslunde sogne, Vester Egesborg, Elmelunde og Borre, oplandet til Vordingborg, oplandet til Næstved, oplandet til Maribo (Refshale-projektet), Jungshoved, Glumsø, Fejø osv. Kerneområderne skal desuden udvælges under skyldig hensyntagen til, hvor det vil være muligt at finde sene hedenske grave eller tidlige kristne grave med henblik på en datering af trosskiftet i området.

august 2001

Palle Birk Hansen
formand for styregruppen

Anna-Elisabeth Jensen
projektleder